

תפארת אבות

לחיזוק מסורת יהדות מרוקו בארץ הקודש

דבר המערכת

פרפראות מהחמינו

"זכור אהבת קדומים"

בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. תהילות לאל יתברך, שמחים ומתרגשים אנו לקול תגובות קוראי העלון, לשמוע ולהיווכח שגחלת מסורת יהדות מרוקו בוערת בליבנו. זיכרונות ילדות מבית אבא וסבא עדיין מפעמים בקרבנו, וזעקת שימור המורשת נשמעת מכל עבר.

וכמו שכתב רבי אליהו אברג'ל אב"ד הרבני בירושלים (שו"ת דברות אליהו, ח"ז סימן א) בשם מרנא ורבנא רבי שלום משאש זצ"ל שהיה רגיל לומר: "שאין לבטל שום מנהג ולא טובים אנו מאבותינו, וכל גדולי מרוקו לדורותיהם זה מאות בשנים אף אחד לא הרהר לבטל שום מנהג, וקל וחומר אנן יתמי דיתמי שאין לנו רשות לבטלם", ע"כ.

והוסיף ר' אליהו על זה: "ומעתה, כמה תוכחת מגולה לחדשים מקרוב באו, ובמצח נחושה לפני אבותיהם וזקניהם ריהיבו וילבינו, ולפגוע בגדולי תורה אשר הנהיגו ונהגו כן את עדתם מימי קדם, ונוטשים תורת אימם ומבטלים כבודה. ולא עוד, אלא יש כאלו שעשו סידורי תפילה ומחיקו והוסיפו וחסרו כפי ראות עיניהם כאילו הם אנשי כנסת הגדולה, דבר אשר לא יעשה, ואין זה אלא רמות רוחא לשנות את המקובל מדורי דורות מסברות מדומות, מי נתן רשות לאנשים כאלו להעזי לשלוח יד... ולהיות מדקדקים וחכמים יותר מקודמיהם, אשר על כן כל עדה תמשיך במנהגיה ולא לשנות מאומה, דהמשנה ידו על התחתונה". ע"כ.

אחינו היקרים! אם עברה הנפלא של יהדות מרוקו קרוב ללבכם, אם כן היו שותפים עמנו בהנחלת ובהפצת תורתם ומנהגיהם של רבותינו הקדושים בכל אתר ואתר. ברצוננו לציין שאין אנו תמכים ונעזרים על ידי שום גוף או גורם, וכל ההוצאות החל מעריכת החומר, ההדפסה וההפצה מוטלות על המחברים הי"ו. אשר על כן, כל הרוצה לעודד, לתמוך ולסייע בדבר העלון יפנה אלינו וזכות רבותינו נ"ע תגן בעדו ובכל הסובבים אותו. אמן כיה"ר.

הגשמיות צריכה להיות סובבת ברוחניות, ועניין זה נלמד ממצות חלה יותר משאר מצוות התלויות בארץ, דאף שכבר הופרש מהתבואה תרומות ומעשרות, ונשאר רק לאפות ולאכול, מכל מקום עדיין אין התכלית רק ההנאה הגשמית, אלא עדיין העיסה טבולה עד שיפרישו חלה, והיובה חל רק בשעת הגלגול, דהיינו שגם כשמגיעים לאפייה עצמה יש לראות שאף בשלב האחרון עדיין לא הסתיימו עניני שמים, וביותר אנו יכולים ללמוד דבר זה מהדין של הפרשת חלה בחו"ל בשבת, שאפשר לאכול ולהשאיר את החלה, והרמז בזה הוא, שאפילו לאחר האכילה, כשכבר נגמר עניין הגשמיות, מכל מקום עדיין יש מקום לענייני רוחניות שבדבר.

החכם השלם רבי ניסים רביבו, ספר אור הנר

מלוקט מתוך "חכמי וגאוני מרוקו" לרב שמעון וענונו הי"ו
האם הליכתם של המרגלים היתה בעצה רעה?

פ'לם אַנְשִׁים, רְאִשֵׁי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל הָמָּה. (במדבר יג, ג)

פירש רש"י ע"ה על פסוק זה: 'פ'לם אַנְשִׁים' - כל אנשים שבמקרא לשון חשיבות, ואותה שעה כשרים היו. ע"כ. אמנם לכאורה דברי רש"י אלו אינם עולים בקנה אחד עם האמור בדבריו לקמן (פסוק כו) על המילים: 'וַיִּלְכְּוּ נִיבְאוּ' - כתב רש"י: מהו 'וַיִּלְכְּוּ'? להקיש הליכתן לביאתן, מה ביאתן בעצה רעה, אף הליכתן בעצה רעה (ראה מסכת סוטה לה.). ואם כן הרי שבתחילת מינויים לא היו כשרים, כדברי רש"י, שהרי אף הליכתן היתה בעצה רעה! ואם כן איך דברי רש"י יותאמו!?

ונראה בעזרת ה' יתברך לתרץ קושיה זו על פי דברי התלמוד (מסכת קידושין מ.): "אמר רב אסי: אפילו חשב אדם לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה - מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה. מחשבה רעה - אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, שנאמר: 'אָנוּ, אִם-רְאִיתִי בְלִבִּי, לֹא יִשְׁמַע ה'' (תהלים סו, יח)". ועל פי יסוד זה יובנו דברי רש"י: אמנם נכון ש-

'וַיִּלְכְּוּ נִיבְאוּ' - מה ביאתן בעצה רעה אף הליכתן היתה בעצה רעה, אך היות ועדיין בהליכתן לא עשו מעשה של דיבור לשון הרע, אם כן עדיין כשרים הם, שמחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה. ואם כן נכונים ויציבים הם דברי רש"י: 'באותה שעה כשרים היו' - שלא נחשבה להם מחשבתם הרעה, שהיתה אף בהליכתן, למעשה רע להפכם לרשעים, אלא עדיין כשרים הם.

ומעונשם של אלו, ומה שנגרם ממנו לכלל עם ישראל לדורות, יראה האדם כמה גדול כח לשון הרע ויזהר ממנו. ה' יצילנו משגיאות, ומלשון הרע מדברת גדולות, ויחזירנו בתשובה שלמה לפניו יתברך, אמן.

החכם השלם רבי אברהם אביחצירא, ספר תולדות אברהם

כיצד אפשר לומר על יהושע וכלב שהלכו במחשבה רעה?

וַיִּלְכְּוּ נִיבְאוּ (במדבר יג, כו)

רש"י פירש: 'וַיִּלְכְּוּ נִיבְאוּ', להקיש הליכתן לביאתן, מה ביאתן בעצה רעה אף הליכתן בעצה רעה. והקשה הגאון רבי יהודה בירדוגו זצ"ל ממקנאס, חברו של רבינו ה"אור החיים" הקדוש זצ"ל, איך אפשר לומר כן על יהושע וכלב? ותירץ, שבפסוק לא נאמר אלא היקש הליכה לחזרה. העשרה שחזרו והוציאו דיבה - הלכו במחשבה רעה. ויהושע וכלב שחזרו ודיברו בשבח הארץ וביטחון כבורא, הלכו בעצה טובה!

החכם השלם רבי יהודה בירדוגו, מחכמי מקנאס, ספר מים עמוקים

עיקר עלייתם לארץ כדי לקיים מצוות

וְהָיָה, בְּאֶקְלָמְךָ מִלְחָמָה הָאָרֶץ-תְּרִימוֹ תְרוּמָה, לה' (במדבר טו, ט)

כתב ה"זרע קודש" בפרשתנו, שכאשר חזרו ישראל בתשובה מעון המרגלים, נתן להם הקב"ה מצוות התלויות בארץ, להראותם וללמדם שעיקר עלייתם לארץ ישראל היא כדי לקיים המצוות, ולא רק לאכול מפריה ולשבוע מטובה. ומסתמא, כוונתו למצות חלה שנכתבה בתורה מיד אחר פרשת המרגלים. וכמו שכתב רש"י בתחילת פרשת חלה, שבישרם הקב"ה שיכנסו לארץ. ולדבריו העניין הוא יותר עמוק, שלא זו בלבד שרמו להם שיכנסו לארץ לאחר ריצוי עונשם במדבר ארבעים שנה, אלא גם הראה להם בזה תכלית ביאתם לארץ.

ויש להוסיף על זה, שהנהגה במצוות הפרשת חלה אנו רואים שכל עשיית

העלון מוקדש: לרפואה שלמה של אשר בן רחל הייזר. לעילוי נשמת יחיא ואורה שרעבי ניע.

העלון יוצא לאור בזכות נדבת ידידינו: משפחת אברהמי הייזר. מר משה מלול הייזר. מרדכי בן יקוט הייזר.

בס"ד, שב"ק פרשת שלח, ה'תשע"ו

ניתן להקדיש את העלון לברכה, לישועה או לעילוי נשמת יקירכם. לתגובות, שאלות ולהפצת העלון באזור מגורייכם ניתן לפנות במייל tiferet.avot1@gmail.com

סדר הדורות – קורות אבותינו בארץ המערב

מערת המכפלה במרוקו?

בעיר אופראן שבמרוקו הביאה פקודת הקיסר הרומי תוצאות נוראיות. שם בבית הקברות העתיק ישנה מערה הנקראת "מערת המכפלה" ובה קבורים חמישים צדיקים שנשרפו על קידוש השם על ידי הרומאים. מסדר הזמנים שעל קברות החצר-מוות ההיא (640-540 למניינם) ניתן ללמוד כי הנשרפים ההם, אכן נשרפו בזמן שלטון יוסטיניאנוס קיסר.

שבת אפרים ועזרא הסופר

באותו עניין, נזכיר מסורת אצל יהודי אופראן שאבותיהם הצליחו לכונן להם ממשלה גדולה אשר שלטה בכל עמי הארץ תושבי החבל ההוא. שמו של מלכם הראשון היה **אברהם האפרתי משבט אפרים**, ומזרעו היו מושלים שכולם נקראו **אפרתיים**. ויהי כאשר קרא להם **עזרא הסופר** לעלות לירושלים, לא אבו לשמוע אליו, ובעוון זה ירדה ממשלתם מטה מטה. עד כי גבר האויב עליהם ויצק להם מאד, וגם את שם משפחתם "**אפרתי**" נאלצו לשנות לשם "**אפרייאט**", היא המשפחה הנמצאת שם בעיר ההיא עד היום.

הן עם לבדד ישכון - מצבם הרוחני בדור ההוא

בימים הקדומים ההם, יהודי מרוקו נבדלו בהרבה מיתר היהודים. הם לא היו בקשר עם יהודי בבל וארץ ישראל. השפה המדוברת בין יהודי מרוקו הייתה ארמית. רובם הגדול חיו חיי כפר, היו בעלי מקנה ועובדי אדמה. לכן, ברוב מושבותיהם לא היו בתי כנסת, רק יצאו לשפוך שיחם ולהתפלל על פני השדות. הסיבה להיבדלותם של יהודי מרוקו של אז מיתר אחיהם, היא היות מושבם ברחבי מדבר סהרה ועל ראשי ההרים. בשל כך, היה קשה ליהודי-חוץ לחזור אליהם בנקל. מצד שני, אותה סיבה היא בעצמה הגורם לכך שאין לנו הרבה ידיעות על גדולי תורה ואנשי-שם בקרב יהודי מרוקו של אותה תקופה קדומה, אף על פי שללא צל של ספק היו שם כאלה כפי שניתן לראות בדורות שקמו לאחר מכן.

הקץ לתקופה זו הגיע עם בוא הערבים למרוקו (690 למניינם), אשר שינו את פני מרוקו בכלל ואת פני חיי היהודים בפרט, כפי שנראה בעלון הבא בע"ה.

ע"פ 190 נ"ר המערב" לרבי יעקב משה טולידאנו זצ"ל ומקורות נוספים

אבותינו תחת שלטון הרומאים

"בגוי נבל אכעיסם" (דברים לב, כא)

כפי שכתבנו בעבר, היהודים הראשונים הגיעו למרוקו עוד בימי שלמה המלך או בזמן גלות עשרת השבטים. במרוצת השנים הגיעו יהודים נוספים למרוקו, אם מהגולה אשר הוביל תלמי הראשון מירושלים (320 לפנה"ס למניינם) או על ידי הגולים אשר הובאו שבי בידי הרומאים לאחר חורבן בית שני (70 לספירה למניינם). הרומאים ייסדו שלטון רומי בארץ ברבריה (מרוקו) שכינו "מאוריטניה". פעמים רבות סבלו היהודים תחת שלטון הרומאים, ומפעם לפעם ניסו למרוד, דבר שפגע במצבם. על מהותם של בני ברבריה ומאוריטניה ניתן ללמוד מדברי חז"ל (יבמות ט:): "**בגוי נבל אכעיסם... אלו אנשי ברבריא ואנשי מרטנאי שמהלכין ערומים בשוק שאין להן משוקין ומתועב לפני המקום יותר ממי שמהלך בשוק ערום...**" בשנת 430 פלשו הוונדלים למרוקו, ובעזרת היהודים גירשו את הרומאים מן הארץ. שיתוף פעולה זה הטוב את מצב היהודים שיכלו להעמיד לעצמם מספר ערים יהודיות. אך לא ארכו הימים, ובשנת 533 הרומאים הביזנטיים כבשו את הארץ מידי הוונדלים. בהזדמנות זו, יוסטיניאנוס קיסר רומא התנקם ביהודים שבמאוריטניה בשל עזרתם לווונדלים. הוא שלח צו הפוקד על היהודים להמיר את דתם בדת החדשה, ואת בית הכנסת העתיק, שנבנה לפי המסורת בימי שלמה המלך, הפך לבית תיפלה שלהם. בשל הפקודה שיצאה מאת יוסטיניאנוס נאלצו רבים מהיהודים לעזוב את הארץ ולהימלט לארצות רחוקות.

בתמונה: שרידי העיר הרומית העתיקה וולוביליס השוכנת מצפון למקנס של ימינו, בה נמצאו כתובות בעברית על מצבות של קברים יהודים מהמאה השנייה לספירה. על אחת המצבות כתוב "מטרונא בת רבי יהודה נח". כמו כן, נמצאו כדים מעוטרים בציור של מנורה.

נחלת אבות – פרקי אבות

מלוקט מהספר "נחלת אבות" להרב הגאון רבי יוסף משאש זצ"ל

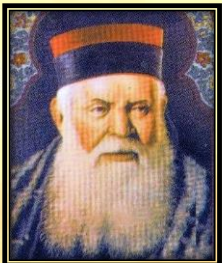
הקדמה לפרקי אבות

אני טרם אדבר בפירושו המשנה הזאת, צריך להודיע בס"ד מדוע קרא רבינו הקדוש זי"ע להאי מסכתא בשם "אבות". והנה נאמרו על זה כמה טעמים, וזה פרטן בתוספת ביאור וראיות משלי בס"ד, והם:

[א] מפני שהתחיל בה מאמר אנשי כנסת הגדולה, שאמרו שלושה דברים, והם ראויים להיקרא ג"כ בשם אבות האומה הישראלית, אודות תקנותיהם היקרות בענייני התפילות והברכות. ועוד כי כל המלמד דעת נקרא אב, שכן כתיב ביוסף "ויקראו לפניו אברך" (בראשית מא, מג), וכל התרגומים תרגמו אבא למלכא, לפי שלימד דעת לפרעה בפתרון חלומו ועצתו המחוכמת. וגם הלל ושמאי נקראו אבות עולם (עדייות פ"א מ"ד), וכן תיאר אותם רשב"י בשם אבות העולם (בראשית רבה פ"א ס"ט). וכן נקראו ר' ישמעאל ור' עקיבא "אבות העולם" (ירושלמי שקלים פ"ג ה"א). לכן קרא רבי ע"ה את המסכתא הזאת בשם 'אבות', שכל רבותינו הנזכרים בה זי"עא לימדו אותנו דעה והשכל וכולם אבותינו יקראו.

מעשה ברמב"ן עם רבו בניאור חיידה יפה

[ב] על פי ששמעתי משד"ר אחד מארץ הקודש מספר על הרמב"ן ז"ל ל כשהיה נותן שלום לרבו ר' יהודה בן יקר ז"ל, היה אומר לו "שלום עליך רבי ומורי ואבי". שאלוהו מדוע שלושתם? השיב: "רבי" בחוכמה, דהיינו גדול בחוכמה, כמו שמתארים כל חכם בתואר 'רבי' על שם חוכמתו. 'מורי', על שם שהוא מורה אותי דרכי התורה והחוכמה. 'אבי', שהוא מוכיח אותי יום יום, "כאב את בן ירצה" המוכיח אותו ליישר דרכיו, אף שעוקף אותי עקיפות חדות, אני מחזיק לו טובה, ואוהבו כאהבת בנים לאבות. וסיפר על אחת מהנה ואמר: יום אחד התעצלתי בהליכתי לבוא לביהמ"ד, שהייתי מהלך לאט לאט, ראני הרב מהחלון. כאשר הגעתי לביהמ"ד וישבתי על מקומי, אמר הרב לתלמידים: חדדו דעתכם לפרש מאמר אחד "חייב אדם להקביל פני רבו ברגל, ופני יצרו ברגל, וההופך הפוך". התלמידים לא הבינו, ואני הבנתי. הרב הרגיש בי, אמר לי: פרש בני, אני רואה בך שהבנת. פירשתי לו: 'רגל' כמשמעו, חייב אדם

להקביל פני רבו ברגליו, שיהיו ממחרת יום יום להקביל פניו. ופני יצרו ברגליו, שיהיו עצלים מלילך אחריו. וההופך להתעצל בזה ולמהר בזה, הוא אדם הפוך. אמר לי הרב: ליסטאה בלסטיותיה [=הגנב בגנתו] ידע, ואז התחלנו ללמוד. ואני אף כי נעקצתי הרבה מדבריו, לא עלתה בליבי שום טינא עליו חלילא, רק ידעתי כי מאהבתו אותי עשה, ע"כ.

הרי לך, שעל תוכחותיו קראו בשם 'אבי', וכמו שאמר הכתוב "את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה" (משלי ג, יג). ומזה נלמד טעם למשנתנו, שמפני שכולה מלאה מוסרים ותוכחות על תיקון המידות, לכן נקראת בשם 'אבות', שכל אחד מרבותינו ז"ל הנזכרים בה, אוהב את ישראל כאב את בן ירצה, להטיף עליו מוסר להישיר דרכיו ונתיבותיו.

מעשה בכמרים שישרפו תרגומי מסכת אבות

[ג] כי גם באומות העולם נמצאו ספרי מוסר ומדות, ואך כולם שאבו מזאת המסכתא, והיא האב אשר ממנה הרו וילדו כל מוסרם, כי מחבריה הם עתיקי ימים מאוד, ותורגמה בשנים קדמוניות לכל הלשונות. וזכורני שראיתי כתוב, כי בספרד וצרפת זה מאות בשנים, עמדו כומריהם וקיבצו כל התרגומים שלה ושרפום, וגזרו שלא תתורגם עוד, כדי שלא ידעו ולא יבינו הבורערים בעם, שממנה שאבו הם כל ספרי מוסריהם ומידותיהם, ורצו לשרש אחריה אפילו מספרות ישראל, ואך יהודי אחד ספרדי ברח לאנגליה, וחזיר ספר אשר בו גילה את נבלותם של הכמרים, וחזר ויתרגמה לכמה לשונות שהיה יודע הוא וחבריו, ופיזרה עוד בעולם.

[ד] אף כי לא כל המידות הישרות נמצאו בה, כי הרבה מוסרים ומידות תרומיות, נמצאו בשני התלמודים ובמדרשים שלא נמצאו בה, ועם כל זה המתבונן בהם ימצאם כלולים בה, והיא אב לכולם, ולכן נקראת בשם 'אבות', מכלל דאיכא [=ונלמד מזה שיש] תולדות המסתעפים ממנה מכל מאמר ומאמר. זהו דרוש ראשון שדרשתי מזאת המסכתא בשבת שאחר הפסח בשנת גש"ת ל"פ בס"ד, המקום ב"ה יעזרו תמיד לעשות רצונו כרצונו, אמן.

אמירת 'בית יעקב' ושיר של יום בימים

שיש בהם מזמור מיוחד

(מלוט מהספרים "דברי שלום ואמת" ו"עשרת אבות")

ראשית, עלינו לברר מהו המנהג המקורי?

במסכת סופרים (פרק י"ח ה"א-ה"ג) נמצאת עדות על מנהג קדום מימי הגאונים לפחות: "לפיכך נהגו העם לומר מזמורים בעונתן, דתנינן תמן [=ששנינו שם] שיר שהלויים אומרים בבית המקדש, ביום הראשון היו אומרים 'לה' הארץ ומלוואה', בשני היו אומרים 'גדול ה' ומהולל מאד', בחנוכה 'ארוממך ה', בפורים 'שגיון לדוד', ביום הראשון של פסח 'הללו את ה'. מהלשון של **מסכת סופרים מוכח שבחנוכה, פורים, פסח וכו' אמרו הלויים בבית המקדש מזמור מיוחד במקום המזמור הרגיל.**

ר' יעקב בר אשר (הטור) שברח עם משפחת אביו הרא"ש מאשכנז לספרד (בשנת 1303 למניינם), כתב בספרו 'ארכעז טורים' הרבה ממנהגי ספרד שהיו שונים מן המנהגים שהכיר בימי עלומיו באשכנז. וכן הוא כותב (או"ח קלג): "ובספרד נוהגין בכל יום אחר קדיש (של אשרי) לומר מזמור 'הטה ה' אוזנך ענני', וקדיש אחריו ואח"כ עלינו לשבח, ובכל זמן וזמן משנין **המזמור לפי ענינו**, כגון: 'ברכי נפשי' בראש חודש, ו'כאל תערוג' בחולו של מועד, ו'מזמור שיר חנוכה הבית' בחנוכה, ובפורים 'למנצח על איילת השחר', ו**מנהג טוב הוא**'."

ר' דוד אבודרהם (חי בסביליה שבספרד) שהיה לפי דעה אחת תלמידו של הטור, ולדעה שניה היה מבאי ביתו, נחשב לבר סמכא בעניני התפילות כידוע לכל, ואחריו נמשכו קהילות ספרד וצפון אפריקה (וכן היא דעתו של מרן השו"ע שהסתמך עליו הרבה בחיבורו בית יוסף בכל מה שנוגע לנוסחאות התפילה). הוא כותב (בספרו אבודרהם, 'סדר שחרית של חול') שהמנהג בספרד לומר אחר קדיש התקבל, **תפילה לדוד, שיר של יום**, ואומר קדיש יהא שלמא רבה וכל העם נפטרים לשלום. **הרי שר' דוד אבודרהם כותב מפורש שמנהג ספרד לומר בימי החול תפילה לדוד ושיר של יום.**

כעת נתבונן מה כתב ר' אבודרהם לגבי ימים שיש בהם מזמור מיוחד?

בסדר ראש חודש אחרי קריאת התורה כותב ר' דוד: "ואומר אשרי, ובא לציון וסדר וקדושה, ואין אומרים 'ענך ה' ביום צרה' לפי שראש חודש הוקש ליום טוב, ומחזיר ספר תורה למקומו ואומר קדיש עד לעילא ומתפללים מוסף". **בסדר חנוכה** כותב: "בכל שמונת ימי חנוכה אומר לאחר התפילה במקום תפילה לדוד, 'מזמור שיר חנוכה הבית לדוד', ואם הוא ראש חודש וחנוכה קורין תפילה 'ברכי נפשי את ה' ואח"כ 'מזמור שיר חנוכה הבית לדוד', דתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם". **בסדר פורים** כותב: "אחר קריאת התורה אומר קדיש התקבל ו'למנצח על איילת השחר' וקדיש יהא שלמא". **בסדר סוכות** כותב: "כל הימים של חולו של מועד לאחר התפילה במקום 'תפילה לדוד' אומר 'למנצח לבני קורח כאיל'."

הרי שר' דוד אבודרהם לא הזכיר לומר שיר של יום בכל הימים הנ"ל שיש בהם מזמור מיוחד.

וכן כתב בשלטי גיבורים על המרדכי (ברכות פ"ד אות ז): "ולכל זמן וזמן משנין המזמור לפי ענינו, כגון 'ברכי נפשי' בראש חודש, ו'כאל תערוג' בחול המועד, ובחנוכה 'מזמור שיר חנוכה', ובפורים על 'איילת השחר'", ע"כ. **הרי שהמנהג הקדום היה שלא לומר שיר של יום בימים שיש בהם מזמור מיוחד.**

עתה נראה מהי דעת מרן השו"ע?

ובכן, בהלכות ר"ח (או"ח תכג, ג) כתוב: "אומר קדיש ואשרי' ובא לציון, ואין אומרים 'ענך ה' ביום צרה', ומחזיר ספר תורה למקומו, ועומדים להתפלל תפילת

מוסף... ואחר שסיים חזרת התפילה אומר קדיש, ואומר מזמור 'ברכי נפשי את ה'". הרי אנו רואים בבירור מלשון השו"ע שאין אומרים בית יעקב ושיר של יום.

מתי השתנה המנהג המקורי?

בספר 'דברי שלום ואמת' (חלק א' עמ' 211): "המשנה הראשון שגיליתי היה ר' חיים בנבנשת" (שחי בשנים 1603-1673 בטורקיה, ובסוף ימיו היה רבה של איזמיר, והיה מגדולי הפוסקים הספרדים שקמו אחרי מרן ר' יוסף קארו) שכתב (שירי כנסת הגדולה, או"ח סי' קלג על הטור): "ותמה אני מי התיר להם לשנות השיר שהיו הלויים אומרים בכל יום" וכו'. ולכן העלה שם דיש לשנות המנהג, ולומר שיר של יום, ואח"כ לומר השיר מעניינו של יום. וכן הנהיג באיזמיר שלא לדלג השיר של הלויים. והוסיף שכן נראה מדברי הרמ"ע מפאנו. **להרחבת דברי כנסת הגדולה ויישוב דבריו, עיין במדור 'מים חיים- תוספת עיון'.**

ברם **ר' חיים פלאג'י** בספרו כף החיים (סימן לו אות ב) הסכים לדברי ה'חקרי לב' המובאים לקמן שהמנהג הנכון והעיקר הוא שלא לומר בחנוכה מזמור שיר של יום אלא רק 'מזמור שיר חנוכה' (וכן בשאר ימים בעלי מזמור מיוחד). ובספרו 'מועד לכל חי' (סימן כז אות ב) כותב שמנהגם בתורכיה הוא שאין אומרים 'בית יעקב' ושיר של יום (היינו בימים הנ"ל) ושאינן לשנות המנהג. וכן **'הכסא אליהו'** (תרפ"ט, סק"א) העלה שבדואי בחנוכה ובפורים אין צריך לומר כלל שיר של יום, היות והלויים לא אמרוהו בבית המקדש, ואף שבר"ח וחול המועד יש מקום לאומרו כי גם הלויים בביהמ"ק אמרוהו, "**לא נהגו כן בשום מקום ומיחזי כחוכא ואיטוללא, ולכן נראה לעניות דעתי דשם ואל תעשה עדיף**", ע"כ. וממה שכתב דלא נהגו כן בשום מקום מבואר שגם בירושלים בזמנו לא נהגו כן.

ובבן איש חי (ש"א פרשת כי תשא אות יז) כתב שהמנהג הקדמון בבגדד שבכל יום שיש בו מזמור מיוחד, אותו אומרים ואין אומרים בית יעקב ושיר של יום. אמנם כתב הב"ח (שם) שהוא ביטל זאת בבגדד והנהיג לומר גם בית יעקב ושיר של יום, "דאם לא כן הרי זה חסרון גדול בתקון חז"ל שתקנו בתפילה". ויצא מדבריו שהמנהג הקדום היה שלא לומר, כמו בצפון אפריקה. וכתב עליו הגר"ע **יוסף זצוק"ל** (הליכ"ו, ע' כ, תשא, סע' ז) שדברי הב"ח היו מקובלים על קהל עדתו, אך אין ללמוד מכאן לרב גדול במקום אחר, כי העושה חדשות הוא בעל מלחמות, ובכל מקום יאחזו במנהגם. והביא את דברי ה'משא חיים' (מע' ב אות י) שכתב **מנהג שהוא תמוה וזר יש לנו לבקש כל טעדיק [תיארוצים] ללמד זכות על המנהג, וכן עשו כל קדמונינו כשמצאו איזה מנהג תמוה**. ע"כ.

המסקנה להלכה

העולה מכאן שהמנהג החל להשתנות במאה ה-17 (למניינם) ע"י כנסת הגדולה ולאחר מכן במאה ה-19 ע"י הב"ח. ומכל מקום ברוב קהילות הספרדים נהגו כמנהג הקדום שלא לומר בית יעקב ושיר של יום בימים שאומרים בהם מזמור מיוחד והם: ר"ח, חנוכה, פורים, שושן פורים, חול המועד של פסח, סוכות, אסרו חג, ערב ראש השנה, ערב יו"ט, כ"ב ביום שמחת כהן כשיש חתן או מילה בבית הכנסת, בבית האבל ובחמשת הצומות. כ"כ בנהר מצרים (תפילה אות יא) שכן המנהג במצרים, וכן נהגו בתוניס (עלי הדס, פרק ז), וכן נהגו בג'רבא (ברית כהונה, מע' ח), וכן נהגו באלג'יר (זה השולחן, סי' צב), וכן נהגו בלבוב לדלג בר"ח על בית יעקב ושיר של יום (נחלת אבות, מנהגי ר"ח), וכן נהגו אבותינו במרוקו כמ"ש ר' יוסף בן נאים (נוהג בחוכמה, עמוד כז), ר' דוד עובדיה (נהגו העם, שחרית ומנחה אות כו), ר' שלום משאש (שמש מגן, ח"ד סימן כב) שהוסיף שמנהג זה מיוסד על דאני פו, וכן חזיק המנהג לאורך ורוחב בספר דברי שלום ואמת (ח"א עמ' 209), נתיבות המערב (ר"ח אות כ), מגן אבות (סימן קלב), פרחי שושנים (תפילה אות יד) שכן נוהגים בפאס, וזכר ברית אבות (ע"מ 86) שכן נהגו במראשש, משולחן אבותינו (ע"מ 80).

מים חיים – תוספת עיון

והוסיף בדברי שלום ואמת (שם) שהרי ר' דוד אבודרהם ע"ה תלמידו של רבינו בעל הטורים כתב בסדר תפילת פורים ופירושה, אחרי קריאת התורה: "ואומר קדיש תתקבל, ואומר למנצח על איילת השחר וכו', ואומר קדיש יהא שלמא רבה". הרי לא הזכיר שיר של יום.

- לאמיתו של דבר רבינו יעקב בעל הטורים ע"ה מדווח על שלושה מנהגים שונים:**
- א. מנהג אשכנז** שאומרים 'עלינו לשבח' אחרי קדיש תתקבל, ואז נפטרים לבתיהם.
 - ב. מנהג ספרד** שאומרים תפילה לדוד ומשנים אותו לפי עניין היום ואז נפטרים לבתיהם.
 - ג. המנהג של סדר רב עמרם** גאון שאומרים את הקטורת ואח"כ שיר של יום ואז נפטרים לבתיהם.

לפי זה כשבעל הטורים דיבר על מזמור 'תפילה לדוד' במנהג ספרד, הוא התכוון לכל קטע התפילה שמתחיל במזמור זה, וכולל גם שיר של יום כמו שכתב ר' דוד אבודרהם ע"ה. **וכן בשו"ת חקרי לב** (או"ח סוף סימן לב) **האריך לדחות דברי שיוירי כנסת הגדולה** וכתב שהעיקר לדינא כמו שהיה המנהג הקדום בכל המקומות לא לומר שיר של יום בראש חודש כלל, וכן הפרי חדש (סימן תרפ"ד) כתב לעניין חנוכה, שהשיוירי כנסת הגדולה הנהיג לשליח ציבור להקדים מזמור שיר חנוכה הבית לשיר שהיו הלויים אומרים במקדש וכו'. **וכתב הפרי חדש ומיהו לדידי מסתברא שאין צריך לומר אלא מזמור שיר חנוכה הבית בלבד**, והביא ראיה מירושלמי (סוף שקלים) ואכמ"ל.

כתב בשיוירי כנסת הגדולה (שם): "ובינותי בספרים וראיתי שמנהג זה (היינו שלא לומר שיר של יום בימים שיש בהם מזמור מיוחד כנו"ל) בא להם מדברי רבינו בעל הטורים ז"ל (סי' קלג), וסוברים שרבנו בעל הטורים ז"ל התכוון שידחה שיר של יום מפני המזמורים המיוחדים. אמנם סובר ר' חיים שמה שכתב הטור 'משנין המזמור לפי ענינו', כוונתו על מזמור 'הטה ה' אוזנך ענני' ולא על שיר של יום. וראייתו שאם כוונת הטור היתה שידחה שיר של יום מפני המזמורים המיוחדים, היה לו לכתוב זאת לאחר שיר של יום, ולא לפניו (היינו לאחר 'מזמור לדוד הטור'). והוסיף שאפילו אם נודה בזה (שכוונת הטור הייתה על שיר של יום), על רבינו בעל הטורים ז"ל עצמו יש להקשות מאין לו דין זה?

וכתב ע"ז ב'דברי שלום ואמת' (ח"א ע"מ 212) מדוע תמה הוא על רבינו בעל הטורים, הרי רבינו לא קבע את מנהג ספרד, אלא הוא מדווח עליו בלבד, ומנהג זה (כפי שמדווח גם כן ע"י ר' דוד אבודרהם) מוזכר כבר במסכת סופרים, ואין אפשר לטעון כי מנהג זה בא להם מדברי רבנו בעל הטורים ז"ל? ועוד איך אפשר להקשות על מנהג עתיק שאיננו סותר שום הלכה? והרי גם אמירת שיר של יום אינו אלא מנהג, כמו שכתב הרמב"ם בסדר התפילות כל השנה, וז"ל: "נהגו מקצת העם לקרוא בכל יום אחר התנונים אלו, שיר מזמור שהיו הלויים אומרים בבית המקדש באותו היום". הרי מדובר לפי הרמב"ם במנהג של מקצת קהילות בלבד!

מלכי רבנן – תולדות רבותינו

הראב"ד בעל ספר "הקבלה" כתב, כי מימות רב האי גאון לא נמצא כמו הרי"ף בחכמה ובבינה. רבי יעקב ממרויש שאל בשאלת חלום: "האם צריך לברך על תפילין של ראש וכדעת רבנו תם, או שאין לברך עליהם וכדעת הרי"ף?" והשיבוהו מן השמים: "ואת ברייתך את יצחק" (הכוונה שההלכה כרבנו הרי"ף). "שו"ת מן השמים" (ב). מרן ר' יוסף קארו מחשיב את הרי"ף כראשון בין שלושת עמודי ההוראה שעל פיהם הוא מכריע את ההלכה בשולחן ערוך.

בריחתו לספרד ותלמידיו

בשנת ד"א תתמ"ח [1088], בגיל 75, נמלט הרי"ף לספרד בעקבות הלשנת-שווא שאויביו הלשינו עליו למלכות. בלוסינה שבספרד מונה הרי"ף לראש הישיבה המקומית. רבנו העמיד תלמידים הרבה, ביניהם רבנו אפרים הקלעי, רבנו יוסף הלוי אבן מיגאש, רבי ברוך בן רבי יצחק אלבאליה ורבי יוסף בר יושל. למעשה מהווה הרי"ף אבן השתייה שעליה מושתתת תורתה של ספרד.

מידת האמת והכרת הטוב של רבנו

רבי יוסף אבן מיגאש, מזכיר סיפור מעניין על רבו הרי"ף, וכה כתב (שו"ת הרי"ף מיגאש, סימן רב): פעם אחת הרי"ף חלה, והלך לבית-מרחץ אחד, להתרחץ במעיינות המרפא אשר בו. בעל בית-המרחץ כיבד את הרב מאוד וטיפל בו עד שהבריא. לאחר זמן מה, אותו בעל בית-המרחץ ירד מנכסיו ונהיה בעל חוב. בעל כורחו, הוא נאלץ למכור את בית המרחץ ולשלם לגויים. בשל כך, הוא הגיע יחד עם הקונה אל הרי"ף כדי לאשר את שטר המכירה כדת וכדין. להפתעתו, הרב סירב להתערב בעניין הזה, באומרו: "לא אדון ולא אורה במרחץ הזה, לא במכר ולא בשומה [=להעריך את השווי שלו]. ולא בשום דבר המתייחד בו, מפני שנהניתי ממנו, ובאר ששית ממנו מים, אל תזרוק בו אבן!". ומוסיף הרי"ף מיגאש שאם כך צריך להכיר טובה לדומם, כ"ש שצריך להכיר טובה לבני אדם, וכ"ש וקל וחומר שצריך להכיר טובה לקב"ה שממנו כל הטוב! **פטירתו** - רבנו נפטר בלוסינה שבספרד, בי' בסיון שנת ד"א תתס"ג [1103], בהיותו כבן תשעים שנה. לאחר פטירתו נכתבו עליו קינות על ידי המשוררים רבי משה אבן עזרא ורבי יהודה הלוי. זיע"א.

הרי"ף - רבי יצחק בן רבי יעקב אלפאסי

מלוקט מהספר "הרי"ף - בין ספרד לאשכנז" לר' עמנואל אלאלוף שליט"א, ומספר "אחי הלבנון" לר' שמואל ונגנו שליט"א

"ראש הראשים, קודש קדשים, יחיד העולם ופלאו, צדיק ועניו, כמוהו לא היה לפניו", אלו רק חלק מהתארים שנחקקו על מצבת קבורת רבנו.

זריחתו

רבי יצחק בן רבי יעקב אלפאסי, הנודע בקיצור בשם הרי"ף, נולד בשנת ד"א תשע"ג [1013] בשכונת קלעא-חמאד בעיר פאס שבמרוקו, ועל שמה הוא נקרא אל-פאסי. לדעה נוספת, רבנו נולד בעיר קלעת חמאד שבאלג'יר, והוא נקרא אלפאסי על שם ישיבתו לאחר מכן בעיר פאס. בצעירותו, נמנה רבנו בין התלמידים הרבים שהלכו לישיבת קירואן שבתוניס, ללמוד מפי רב נסים גאון ורבנו חננאל בן חושיאל (פרשן התלמוד). הרי"ף למד תורה בשקידה והתמדה רבה ונפשו נקשרה בנפשו של רבו המובהק, רבנו חננאל.

ישיבתו בפאס

בשובו לעיר מולדתו, פאס המעטירה, התקבל רבנו בכבוד רב על-ידי יהודי העיר. הוא נשאר שם ימים רבים עומד על משמרת התורה ויצא שמו בכל הארץ כאחד "הגאונים" הקדמונים. למעשה הרי"ף הוא אשר סיים את תקופת "הגאונים" ופתח את תקופת "הראשונים", לכן יש המכנים אותו "גאון". ואכן, הרי"ף לא כפף את ראשו בפני גאונים בכל, ולא היסס לחלוק עליהם.

חיבוריו וגדולתו

שמו של הרי"ף התפרסם בעולם בזכות חיבורו הגדול, "ספר ההלכות". ספר זה הוא תמצית ההלכות הנוהגות בזמן הזה שנמצאו בתלמוד, ולכן הוא נקרא גם "תלמוד קטן". מלבד "ספר ההלכות" כתב רבנו שו"ת המכיל 320 פסקים. גדולי ישראל, ראשונים ואחרונים, בכל הדורות ובכל התפוצות סמכו על פסקי הרי"ף. על חיבורו של רבנו, התבטא הרי"ף הזקן, מגדולי בעלי התוספות, ואמר: "לא יוכל בן-אדם לחבר חיבור כמוהו, זולתי ששכינה היתה שורה עליו".

נוהג בחכמה – קובץ מנהגים

מנהגי ראש חודש

מלוקט מהספר "עשרת אבות"

- א. בשבת שלפני ראש חודש מכריזים על ראש חודש באמירת "יהי רצון" ותפילת "מי שעשה ניסים" ומנהגנו שהחזן עומד לבדו וכל הציבור יושבים, והוא מברך לבדו על הכל והציבור עונים אמן.
- ב. אין מנהגנו בשבת מברכין להודיע את זמן המולד והכרזת ראש חודש.
- ג. נהגו רבים לבקר בערב ראש חודש בקברי צדיקים וקברי הורים ולבקש מהם שיעמדו בתפילה עלינו לפני הקב"ה.
- ד. מנהגים הנשים בערב ראש חודש להדליק נר לכבוד ראש חודש וכן להדליק נרות לכבוד רבי מאיר בעל הנס זיע"א ושאר צדיקים.
- ה. פותחים התפלה ערבית של ראש חודש במזמור "ברכי נפשך" ונאמר בנעימה, ואף כשהלך ר"ח בשבת פותחים תפילת ערבית במזמור זה.
- ו. בליל ראש חודש אחר שאמר החזן חצי קדיש קודם תפילת העמידה, מוסיפים כל הציבור בקול רם: "ראש חודש לברכה, לחיים טובים ולשלום", ואין בזה משום הפסק כלל.
- ז. מנהג רבים מקהילות הספרדים מדורי דורות שהשליח ציבור מברך על ההלל קודם קריאתו בראש חודש והציבור עונים 'ברוך הוא וברוך שמו' ואמן'.

קופת הרוכלים – מקורות וטעמים

"עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו". וכן כשהלך ר"ח בשבת אומרים מזמור זה כמ"ש בכף החיים פלאגי (פי' לה) דגם בליל שבת תלוי במנהג דיש מקומות שאומרים 'ברכי נפשך' אחר קבלת שבת ע"כ. וכ"כ בזכור ברית אבות (ע"מ 72) שבמרוקו אמרו 'ברכי נפשך' גם בר"ח שחל בשבת, וכ"כ במשולחן אבותינו (ע"מ 177) וכ"כ ר' יעקב חיים סופר שכן נהגו במרוקו (זכות יצחק ח"ב, רפג).

ו. כ"כ הרשב"א בתשובה (ח"א סימן רצג) דמה שמכריז ה"ש"ן בין קדיש לתפילה דערבית ואומר 'ראש חודש' אין מוחזן בידו, שאין זה הפסק כיון שהוא צורך תפילה ממש, שלא יטעו הציבור ולא יזכירו מעין המאורע, וכל שכן שההכרזה היא בתפילת ערבית שהיא רשות וכן נוהגים בכל מקום, פוק חזי מאי עמא דבר, ע"כ. וכן נפסק בשולחן ערוך (ר"ל, ב): "...ומיהו מה שמכריז ש"ן 'ראש חודש' בין קדיש לתפילת ערבית לא הוי הפסק כיון שהוא צורך התפילה". וכן נהגו בלוב (נחלת אבות, שם), וכן נהגו אבותינו במרוקו כמ"ש ר' יוסף משאש (שו"ת אוצר המכתבים ח"ג סימן אלף תקעה), וקיצושו"ע טולידאנו (סימן רכט, אות ב). ואף שבשו"ע כתוב דרך ה"ש"ן יזכיר מ"מ נראה דע"י שאדם מזכיר בעצמו ע"י דיבורו מדכר טפי, כמ"ש משולחן אבותינו (ע"מ 178) ונתיבות המערב (שם).

ז. רוב רבותינו הגאונים והראשונים סוברים שיש לברך על ההלל בראש חודש, כ"כ בעל הלכות גדולות (סוף הלכות לולב סימן טו), ר' יצחק אבן גיאת (מאה שערים, ח"ב הלכות הלל) בשם רב יהודאי גאון, סדר רב עמרם גאון (סדר ר"ח), רבינו סעדיה גאון (עמ' קנב), הגהות מיימוני (פ"ג מהלכות חנוכה אות ה) ואכמ"ל. וכן נהגו בתוניס (שו"ת ישיב משה ח"א סי' שלב), ג'ר"ב (ברית כהונה מערכת ר'), אלג'יר (זה השולחן ע"מ 385), לוב (נחלת אבות, שם), איזמיר (תוריה) כמ"ש בה"ש פלאגי (סימן לג), שאלוניקי (יו"ד) כמ"ש בשו"ת שארית הפליטה (סימן יג), וכן נהגו כל קהילות אבותינו במרוקו כמ"ש בקיצושו"ע טולידאנו (פי' ששה), נוהג בחוכמה (עמ' רכה), נהגו העם (ר"ח אות ה), שמש ומגן למוהר"ר ר' שלום משאש (ח"ד סימן טו אות ה), דברי שלום ואמת (ח"א עמוד 92), מגן אבות (עמ' רעו) ואכמ"ל.

א. איתא בירושלמי סנהדרין (פרק ה הלכה ג) אומר ר' יוסי, מימי לא התפללתי מוסף כל זמן שלא ידעתי אימתי ראש חודש, וכתב בהגהות תועפות ראם (שם) דפירושו שלא התפלל מוסף בשבת שקודם ראש חודש, כשלא ידע באיזה יום יהיה ר"ח באותו שבוע. וכתב בהגהות ר' עקיבא איגר (או"ח תיז, א) דמהגמרא בראש השנה (כה): יש להוכיח שקידשו החודש מיושב. וכן נהגו במרוקו כמ"ש בספר 'משולחן אבותינו' (ע"מ 175), וכן מנהג תימן נוסח בלדי (ש"ע המקוצר ח"ב סימן נח).

ב. בנתיבות המערב אינה נכרת לא בראשונים ולא באחרונים ולא בשו"ע ונו"כ. וכתב הכף חיים (או"ח תיז, ס"ק ה) בשם השערי אפרים שיש מי שכתב שנכון לידע בשעה שמברכין החודש אימתי יהיה המולד... ואם לא ידע לא יעכב, ועיקר הוא לידע יום קביעת החודש, ע"כ. וכן בתוניס לא נהגו להודיע את זמן המולד (עלי הדס, פי' ז), וכן בלוב (נחלת אבות, מנהג ר"ח), וכן במרוקו לא נהגו בזה כמ"ש בנתיבות המערב (ר"ח אות א) ובעטרת אבות (ח"ב, מנהגי ר"ח).

ג. בבן איש חי (ש"א פרשת וישב אות כב) הביא שכן המנהג בבגדד שהולכין על מצבת יהושוע כהן גדול בתוך ימי חנוכה ובערב ראש חודש, וכן הגרע"י ז"ל ביב"א (ח"ד סימן לה אות ז) הביא שכן המנהג בירושלים ללכת לבית העלמין בער"ח ניסן ואלול בנוסף על ימי פקידת השנה. וכן נהגו בתוניס (עלי הדס פרק ז), ובלוב (נחלת אבות, שם), וכן נהגו במרוקו כמ"ש בנתיבות המערב (שם) ומשולחן אבותינו (ע"מ 568).

ד. כן כתב החיד"א (מחזיק ברכה, סי' תיש) שיש מקומות שמרבים נרות לכבוד ראש חודש, ורק שיעשו שינוי מהדלקת נרות שבת ויום טוב שבוה יגדל כבוד שבת ויום טוב. וכ"כ בבן איש חי (ש"ב פרשת ויקרא יז) דמנהג ותיקין להדליק נרות בליל ר"ח והוסיף דמנהג בביתם להדליק ארבעה נרות. וכן נהגו בתוניס (עלי הדס, שם), ובלוב (נחלת אבות, שם) נהגו להדליק נר מיוחד הדולק מערב עד בוקר וכן נהגו במרוקו כמ"ש בנתיבות המערב (שם).

ה. כן נהגו במרוקו כמ"ש בנתיבות המערב (שם) ונתן טעם לשבח משום שבר"ח מתחדשת הלבנה, שעל פיה נקבעים ראשי חודשים ומועדים ומוזכר במזמור זה